

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

A Szigeti Lajos Sándor-i motívumigény

JÓ ZSEB ATTILA: MAMMON CÍMŰ VERSE

Mint minden hasonló munka esetén, itt is felvetődik a kérdés, hogy miért éppen a motívumot választottuk a vers megközelítésének alapjául. Ha tudnánk, akkor megmondanám, és ha megmondanám, akkor mi sem tudnánk elhallgatni. Én úgy gondolom, hogy erre szükség van, és mi sem tiltakozunk, hogy egyetérthessünk.

A hagyományos irodalomtudományi szóhasználatban a motívum jelentését a latin *movere* 'mozog', 'mozgat' szemantikai mezőn találhatjuk, ha akarom. Ezen a jelentésen elindulva érthetjük csak meg, hogy kit mi mozgat: irodalomtörténészt a motívum, motívumot a költő. A motívum tehát összekötő kapocs irodalomtörténész és költő között azon az alapon, hogy a motívum csak rész, amelyekből összeáll az egész, vagyis az irodalomtörténeti motíváció, tudniillik az az indíték, hogy ismét szétbontsuk részekre, ami már egész.

Bátran megkockáztathatjuk én a feltevést, hogy maga az irodalomtörténész is motívum: önálló, zárt kifejezésegység, amely függ akadémikus vezérmotívumoktól, kritikusok cifra díszítőmotívumaitól, a szövegekörnyezettől (régi és új forrásmotívumok, jelenkori kortársmotívumok, szakmai műhelymotívumok, a Tiszatáj irodalmi berkei és egyéb famen tes lapmotívumok), valamint olyan mellékmotívumoktól, mint nőmotívum és gyerekmotívum. Mindezekén túl az irodalomtörténész és a motívum közötti teljes azonosság alapja, hogy mindkettő ismétlődés által gazdagodik.

Történetek kísérletek a motívumok osztályozására, de ezek a látszatra eltérő felosztások mind ugyanarra a végkövetkeztetésre jutottak: a motívum szűk értelemben nem elég tág, tág értelemben viszont nem elég szűk. Mi, azaz én úgy oldjuk fel e látszólagos ellentmondást, hogy kitágítjuk a motívumot, de csak annyira, amennyire szűkségét érezzük.

E rövidre nyúló bevezető után nézzük a verset!

*Már egy hete csak a Mammonra
gondolok, ülve Opelomba.
Nyikorgó fékkel a sötétben
álltam meg a banknál serényen.*

*Én még őszinte ember voltam,
mikor a biciklimet toltam.
Hagyják a dagadt széfet énrám,
mentem és bekódoltam némán.*

*De feltámadt a szél vihogva,
s a bankók fényesen suhogva
keringtek, szálltak a magosba.
Maguk meg szálljanak magukba!*

*Sok zöldhasú lebben az égen,
Nem old meg semmit, s nekem végem.
Logikából elég lesz mára.
Holnap verset írok mamára.*

E mindezidáig ismeretlen és ezért homályos értelmű vers a Jó Zseb Attila-i költészet kulcsverse. Gy. E. irodalomtörténész ugyanazt állítja, mint B. M. esztéta, aki N. G. B. nyomán Sz. M-re hagyatkozva kijelenti, hogy én nem olvastam őket. Nincs igazuk, mert mi olvastuk. Nézetük szerint ez a vers rés az életműben. Amolyan „kulcslyuk”, amelyen keresztül alig látunk be a költő világába. Szerintünk, és ezzel én is egyetértek, nem „kulcslyuk”, hanem kulcsvers. Kulcsvers azért, mert felnyitja a szemünket, és kulcsvers azért, mert lezárja a vitát. E kulcsvers által szabadon léphetünk be és ki a költő világába szeszélyesen logikus ötleteink és jegyzeteink társaságában.

Sz. L. S. már tett kísérletet arra, hogy az életmű „archimedesi pontját” az anya-hiányban feltételezze, de mi úgy véljük, hogy hozzá kell tennünk azt is, amit én gondolok. Azzal egyetérthetünk, hogy Jó Zseb Attilát a hiány motiválta: anya-hiány, apa-hiány, világ-hiány, a hiány hiánya, de mindezek felett egy sokkal hatalmasabb hiány is: a pénz-hiány. És nemcsak mint motívum, hanem mint valóság is. A *Mammon* c. vers erről a pénz-hiányról szól, és irodalomtörténet-írásunknak is már csak ez hiányzott!

Most íme a verselemző pillanat! „De szeretnék gazdag lenni!” – mondja a költő már első versének első sorában elsősorban a pénz-hiányra gondolva. A *Kedves Jocó* kulcsmotívuma aztán az életműben válik egyre gazdagabbá. Szántó Judit visszaemlékezése szerint, amikor a költő Hatvanyéknál vacsorázott, még mindig azt hajtogatta, hogy gazdag akar lenni. Hogy melyik gazdagságra gondolt, az eredeti tőkefelhalmozás külső anyagi gazdagságára vagy a krisztusi szívből adakozó jóság belső gazdagságára, azt nem tudjuk, bár én sejtem, de az biztos – s ebben Ától Zéig irodalomtörténész is egyetért velünk –, hogy Jó Zseb Attila költeni akart.

„Már egy hete csak a Mammonra / gondolok” – írja a vers kezdő sorában, amiből kiderül, hogy mammonragondolásban már nem kezdő. Egy hét ugyan még nem a világ, de költőnk számára pénz nélkül maga az örökkévalóság, egy boldogtalan univerzum avagy mikrokozmosz soha meg nem szűnő belső motivációja és annak kognitív transzformációja. Vajon mi van e mögött, kérdezhetjük, hiszen minket minden mögöttes tartalom érdekel, a mögöttes motívumokról nem is beszélve.

A pénz-hiány motívumának vizsgálata túllép a versen és bevezet minket a költő sokdimenziós világába. *Egyrészt* megmutatja nekünk a költő szociális háttérét, a primér fizikai sík determinációját („Hiába, hogy tegnap sem ettem” írja a *Két keserves* egyik keservében; ezt erősítik fel a *Tiszta szívvel* sorai: „Harmadnapja nem eszek, se sokat, se keveset”; majd – miközben a gyomor egyre szűkül – az éhség kozmikussá tágul a *Betlehemi királyok*ban: „Főtt kolbászunk mind elfogyott”); *másrészt* feltárja az anyagi síknál magasabb dimenziókat is, úgymint az objektív psziché rejtett szubjektív motívumait (a költő irigységét a *Születésnapomra* „még havi kétszáz sose telt”, nagyravágását

pedig a *Majd emlékezni jó lesz* „nekem nem elég / a munkabér, a munkaerő ára” versek soraival); harmadrészt pedig bevezet minket a szellemiség világába is, ahol az éhség istenéhséggé transzponálódik („hadd csellengjünk hozzád, vagyonos Atyánk!” írja az *Aranyc.* versében).

Szükségesnek véljük, mert én így látom jónak, a *Boldogság nyitott könyv, tessék olvasni* c. versét ebben a kontextusban idézni. Az ember „nem tud szeretni éhgyomorra”, viszont a „hájjal emberszeretet jár”. A két sík, az anyagi és a lelki-szellemi sík egybeolvasztása jellegzetesen Jó Zseb Attila-i és olyannyira komplex, hogy az már szinte komplexus. A város peremén élő költő komplexusa, aki magát az „anyag gyermekének” tartja.

Ennek megértéséhez a grammatikát hívjuk segítségül hozzám. Az „anyag gyermeké” kifejezés alapja az anya-gyermek, hiszen az „anyag” töve sem más, mint az „anya”. Bár bizarrnak tűnhet a pénz és az anya illetén azonosítása, de álljon itt példának egy kevésbé ismert verse: *Egy büntetőtörvényszéki tárgyalás irataiból (BTK, Ady tér I. em. jobbra 5. ajtó)*: „Igaz-e hát, hogy őbelőle táplálkoztál, te élősdi...” Sz. L. S. már beavatott minket abba, hogy Jó Zseb Attilát az anya-hiány motiválta, de ő sem vette észre az igazi motivációt: a pénz-hiányát. A költő az anya hiánya után ugyanis a pénzbe (az anyagba) próbált kapaszkodni e két valóság – anya és pénz – azon benső hasonlósága alapján, hogy a pénz majd ugyanúgy táplálja őt, mint az elvesztett anya.

Ilyen előzmények után teljesen nyilvánvaló, hogy a lírai hőst a vers első szakaszában a bank előtt találjuk. Ha netán az olvasó furcsállaná, hogy autóval érkezett, annak álljon itt bizonyítékul az *Egyszerű ez* néhány sora: „Egyszerű ez. Mi már mótorral megyünk.” Éjszaka van, a „nyikorgó fékkel” mégis arra utal, hogy a hős fel akarja magára hívni a figyelmet. Más világ ez, más hősökkel! A „serényen” határozószó a sürgető kényszerre utal, a gyors meggazdagodás vágyára.

A második strofa visszakanyarodik a múltba. „Én még őszinte ember voltam, mikor a biciklimet toltam.” A Jó Zseb Attilára oly jellemző látásmódszer segítségével felfedezhetjük a külső és belső az onosságát. Az „őszinte biciklisben” a belső morál és a külső egzisztencia szoros és egymást feltételező összefüggését figyelhetjük meg véleményem szerint, ami azonos azzal, amit én is gondolok. A „voltam” múlt idejű létige visz minket vissza abba az időbe, amikor még több út állt a költő előtt. Hogy milyen hosszú utak, azt nem tudjuk, de azt sem, hogy mennyi, csak feltételezhetjük Némely Talán irodalomelméleti szakember kutatásai nyomán, hogy több mint két hexaméter. Jó Zseb Attila akkor még választhatott. Más verseiből tudjuk, hogy valóban elindult az „őszinte biciklis” útján.

„Én dolgozni akarok” – mondja *A Dunánál*, majd határozott céllal vág neki az életnek: „Kertész leszek, fát nevelek”. Kicsivel később *Favágó* c. versében már azt olvassuk „Vágom a fát hűvös halomba”. A csalódott költő ekkor teszi fel magának először a kérdést: „Miért legyek én tisztességes?” Úgy érzi, hogy fanevelő jószándéka minden igyekezete ellenére ellenkezőjére fordult; képletesen szólva ez az a pillanat, amikor a költő lelkében az „őszinte biciklist” halálra gázolja a nagyravágyó Opel. Visszaút nincs, ahogy Jó Zseb Attila írja: „Hagyják a dagadt széfet énram,/ mentem és bekódoltam némán.”

Hogy milyen ez az út, arra választ ad a költő egész költészete. „Öreg, én eztán lopni fogok!” – mondja a *Koldusok* sorai közt, majd a *Híd alatt* azt is hozzát teszi: „éjjel reszketve gyújtunk tolvaj lángot”. A költő számára ezen az úton sem könnyű elindulni, hiszen lelkében még küzd egymással a külső szegénység és a belső morál, míg-

nem a primér ösztön győzedelmeskedik a szekunder lelkiismeret felett: „Szegényember akkor lop, ha éhes” írja a *Szegényember szeretőjében*. Láthatjuk, hogyan utasítja el magától a felelősséget, hogy az egészet a kor nyakába varrja, amelyben él és amelyben a „büntelenség véték”, sőt még ennél is tovább merészkedik, mikor azt állítja: „tisztá szívvel betörök”. Itt váltja fel az „őszinte biciklist” a „jószívú rablót”, akit már csak a pénz-hiány motívuma motivál. Mi magunk, azaz én és én úgy gondolom, jól gondoljuk, hogy a költő későbbi verseiben ezt a „tisztá szívű rablót” azzal óvja, hogy tettét a sors és a kor elleni lázadásá formálja. A *Lázadó Krisztusban* azt mondja: „úgysem fizetsz meg munkámért eléggé”, majd minden erejét a bankvilág ellen fordítja: „Ejh, dönts d a tőkét...” A Curriculum vitae-ből tudjuk, hogy a költő a Mauthner-féle bankházban dolgozott, ahol megfelelő helyismeretre és információkra tehetett szert, mielőtt elindult volna a „tisztá szívű opelos bankrabló” aranyrögös útján. „Zord bűnös vagyok, / azt hiszem, de jól érzem magam.” – írja magáról a *Bűnben*.

„Mondd mit érlel annak a sorsa?” tehetnénk fel a kérdést, de nem vagyunk költők, hanem irodalomtörténész vagyok, és mi sem áll távolabb hozzám és közelebb tőlünk, mint egy költői kérdés, melyre a választ a harmadik szakaszban kapjuk meg.

Már a „de” ellentétes kötőszó is azt sugallja, hogy semmi sem úgy történik, ahogy azt a „tisztá szívű rabló” elképzelte. „Feltámadt a szél vihogva, s a bankók fényesen suhogva keringtek, szálltak a magosba.” Első kézenfekvő asszociációnk az lehetne, hogy költőnknek sikerült bankot robbantania, és jobban megy sora, de ha figyelmebben és értőbben nézzük e sorokat, rögtön látom, hogy szó sincs arról, amiről nincs is szó. *Gyönyörűt láttam* c. verse segít minket az értelmezésben: „Bankó a bombarobbanás s mint fillér száll szét szilánkjá.” Mindannyiunk számára nyilvánvaló, hogy miről van szó, de én még értem is, hogy a „minden egész eltörött” gondolat jelenik meg itt áttételesen, ahogy az *Eszméletben* is írja: „ami van, széthull darabokra”. Figyeljük csak meg, hogy a „szél” motívum versbe emelésével hogyan tágul a költő mikrokozmosza és válik egyre emelkedettebbé a vers. A szél mint a világmindenség összerendező eleme van jelen, mert miközben mindent szétszór, azáltal új rendet is teremt. S ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a „szél”-ből ered a „szellem” kifejezés is, akkor teljesen érthetővé válik számunkra, hogy a költő – mint mindannyian – egy kozmikus tréfa áldozata lett. „Maguk meg szálljanak magukba!” – hangzik fel az áldozati düh. E támadás nem más, mint védekezés, a nevetségessé tett „tisztá szívű rabló” – ahogy S. K. írja s. tanulmányában – „utolsó hattyúhörgése”. Düh és könnyörgés ambivalenciája van e sorban, ember és sors küzdelmének két véglete: az egyéni dühös akarat és a tehetetlen belenyugvás alázata. *Tovább én nem bírom* c. versében írja: „Ó válts föl Isten végre engemet!” Amint láthatjuk, a pénzváltás motívumát a megváltás motívuma váltja fel a költő lelkében. Szükségnek érezzük a költő ismeretlen töredékét ideidézni:

*„Én még ijedős gyermek voltam,
az anyám szoknyájába bújtam.
De mostantól már bátor vagyok,
a nagy Istenbe kapaszkodok.”*

Nem szükséges, hogy erről bővebben szóljunk, de annyit meg kell jegyezni, hogy e töredék a *No comment* kötetben kapott helyet. Költő és Sors küzdelmében Jó Zseb Attila látszólag szabadon választotta mind az „őszinte biciklis” útját, mind a „tisztá szívű rabló”-ét, de lényegében mégsem ő, hanem a Sors választott helyette,

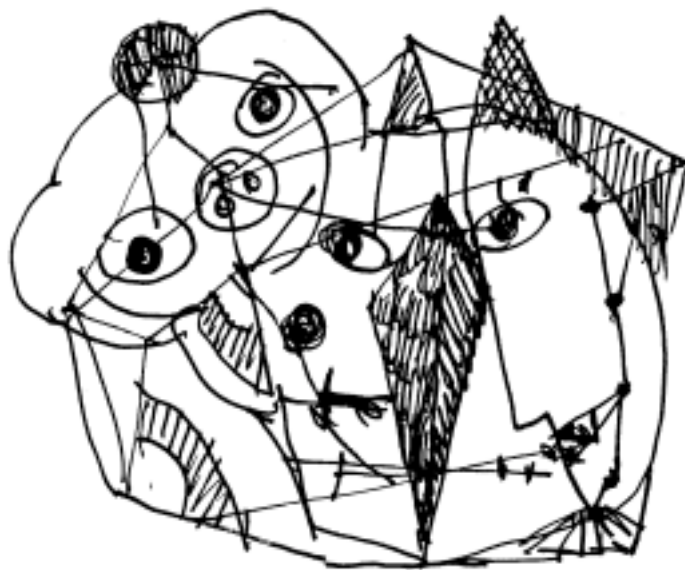
s minden vele foglalkozó irodalmár – beleértve minket is –, szerencséjére így lett belőle kiválasztott.

„Mi történik, mikor a pénz a levegőbe száll?” – teszi fel a kérdést *Szerelmes keserű hazafiságával* a költő. „Mi történhetne más, mint az, hogy „Sok zöldhasú lebben az égen”, állítja Ától Zéig, mert nem mélyedt bele kellőképpen a költő világába. Véleményünk szerintem ez az a pillanat, amittől kezdve a vers az eszmélés verse lesz. „Nem old meg semmit”, hangzik el a keserű igazság a pénzről, amely tényleg nem boldogít, ha nincs. „Nekem végem” – írja ezek után a költő prózaian. Ahogy Sz. Téta írja: „szétrobbant egy álmom, hogy új szülessék helyette”, így pusztul el szemünk láttára a pénz-költő ideálja, hogy helyette megszülessék a Költő. A „vihogó” szél itt változik át jótékony „szellemmé”, hiszen a költő a Sors által megszabott útra lép: otthagyja a pénz-determinálta „logika” világát és visszatér a „mamához”, az örök értékekhez. Nem véletlenül ad új címet később e versnek a költő, s e cím így hangzik: *Mennybemenetel*, utalva arra, hogy „mi jó dolga van Attilának”.

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy méltán kulcsvers a *Mammon*, mert ajtót nyit szűk szellemi horizontunkra és bevezet minket egy tágasabb világba, a pénz-hiány úrját kitöltő lelki-szellemi univerzumba, e fénylő entitásba, hogy ennek fényében újramérhessük a költőt, mint „birtokát tulajdonosa”, legalábbis így gondoljuk én.

(Szónyben, 2001. április tizenhatodikán)

(Ferdítette: ÖRDÖG OTTÓ)

Ördög